

ЗМІСТ

- 6** Передмова наукового редактора
- 8** Вступ
- 10** Словничок
- 10** Мапа
- 10** Явище
- 16** Межі
 - 17 Хронологічні межі
 - 18 Територіальні межі
- 19** Явище
- 22** Передумови
 - 23 У світі
 - 23 В Україні
- 34** Події зв'язки
 - 36** Війна після війни
 - 36** Пovoенне влаштування світу
 - 37 Супердержави
 - 38 Фултонська промова
 - 38 «План Маршалла»
 - 38 Блокада Берліна
 - 38 НАТО – ОВД
 - 38 Комуністичний Китай
 - 38 Корейська війна
 - 38 «Радіо Свобода»
 - 38 Розпад колоніальної системи
 - 39** Територія УРСР після Другої світової війни
 - 41 Обмін з Чехословаччиною та оптація
 - 41 Пovoенна боротьба УПА
 - 43 Операція «Вісла»
 - 43 Операція «Захід»
 - 43 Обмін землями з Польщею
 - 44** Ідеологічні кампанії
 - 55 «Ждановщина»
 - 55 Боротьба з «безрідними космополітами»
 - 55 «Справа лікарів»

55	Ідеологічний наступ на істориків
55	«Лисенківщина» й переслідування генетики
57	Ідеологічний тиск на літераторів та митців
57	«Возз'єднання» УГКЦ з РПЦ
62	Повоєнна Україна
70	Голод 1946–1947 років
70	Відбудова господарства
70	Грошова реформа
70	Повоєнна міграція
70	«Третя хвиля» української еміграції
70	Операція «Кілгол»
70	Радянізація Західної України
64	Смерть Сталіна
70	ГУЛАГ та смерть Сталіна
70	Беріївська лібералізація
70	Берлінське повстання
70	Табірні повстання
94	«Відлига»
115	Шлях до влади
75	Микита Хрущов
76	300-річчя «возз'єднання України з Росією» і Крим
76	Розвінчання «культу особи» Сталіна
76	Кадрові ротації
76	Усунення Жукова
76	Реабілітація
79	Антикомуністичні повстання
86	Польське повстання
86	Угорське повстання
86	Український націоналізм
86	Експерименти Микити Хрущова
86	Реформи управління
86	Сільськогосподарські реформи
86	Соціальна політика
86	«Холодна війна»
86	Ядерне протистояння
86	Маккартизм
86	«Мирний атом»
86	Освоєння космосу
86	Берлінська криза

Війна після війни

Повоєнне влаштування світу

Долю повоєнної Європи вирішували на міжнародних конференціях за участі лідерів трьох держав-переможниць.

Поділивши сфери впливу на Ялтинській конференції, Сталін зміг створити вздовж західного кордону СРСР зовнішній пояс із формально незалежних країн, які насправді перебували під повним контролем Кремля. Винятком були лише Фінляндія та Австрія. СРСР на правах переможця у війні вдалося закріпити за собою ті території, які були привласнені внаслідок пакту Молотова-Ріббентропа.

На останній зустрічі «Великої трійки» в Потсдамі – третій конференції наймогутніших лідерів повоєнного світу – відбулися зміни у складі учасників. Представником від США був новообраний Президент Гаррі Трумен: Франклін Рузвельт не дожив до перемоги. Британська делегація змінила свого очільника безпосередньо в процесі переговорів: Вінстон Черчилль програв вибори, тож на саміті замість нього був присутній новообраний Прем'єр-міністр Клемент Еттли. Лише Йосип Сталін залишився єдиним представником держави, що брав участь у всіх трьох конференціях, де вирішувалася доля післявоєнного світу.

Лідери Великої Британії, США, СРСР: Вінстон Черчилль, Гаррі Трумен та Йосип Сталін. Потсдам, 23 липня 1945 року.

Одним з ключових рішень конференції була ліквідація Східної Пруссії та розподіл її земель між СРСР і Польською Республікою. До СРСР відійшла більше ніж третина території, включно з давньою столицею Тевтонського ордену Кенігсбергом, який згодом перейменували на Калінінград.

Посунувши свій західний кордон на колишні німецькі землі, Польща погодилася встановити східний по лінії Керзона. Задля цього у вересні 1944 року між урядом УРСР та Польським комітетом національного визволення була підписана угода про взаємний обмін населенням (про це далі – операція «Вісла»).

Лінія Керзона.

Також до СРСР за рішенням Ялтинської конференції відійшли Курильські острови: Ітуруп, Шикотан, Хабомаї, Кунашир та Південний Сахалін. Радянський Союз анексував Туву – країну в Центральній Азії, яка була включена до СРСР як Тувинська автономна область.

із проханням заблокувати кордони на час проведення акції. Чехословацький уряд сконцентрував на ділянці кордону понад 13 500 військовослужбовців. Радянська влада перекинула на кордон танкову дивізію та протипартизанські загони Радянської армії. Так було перекрито південно-східний кордон Польщі від Бреста до Нового Сонча.

Спершу відбулися **масові арешти українців**, які співпрацювали з націоналістичним підпіллям. 28 квітня 1947 року розпочалася власне операція «Вісла». Її проводило військо: п'ять дивізій піхоти, одна дивізія Корпусу внутрішньої безпеки (КВБ) і три додаткові полки (піхотний, самохідний і саперний) – разом 7 дивізій. Війську допомагала Громадянська міліція, Добровольчі резерви Громадянської міліції та Управління безпеки. Усього в акції брали участь 20 тисяч польських вояків, не враховуючи відділів місцевої міліції, безпеки й прикордонників.

Кожне село оточували. Людям давали **дві години на збори**, після чого проводили до збірного пункту. Українці отримували листівки з такими роз'ясненнями: **«Українське населення має зрозуміти, що переселення є наслідком дій УПА. Це важке, але необхідне рішення, котре забезпечить переселеному населенню спокійне життя в нових оселях, приготовлених урядом на інших теренах Речі Посполитої. Ті, хто не підпорядковуються наказу і залишаються в околицях, охоплених переселенською акцією, будуть трактовані як бандити УПА»**.

Під час підготовки операції польське командування не мало точних даних щодо кількості українців на цій території. За приблизними підрахунками, ішлося про 74 000 осіб, але насправді їх виявилось понад 150 000, що значно ускладнило операцію.

Депортація відбувалась у три етапи:

- 28 квітня – 15 червня 1947 року;
- 15 червня – 30 червня 1947 року;
- липень – жовтень 1947 року.

Депортованих дорогою до нового місця поселення **зупиняли для «політичної» та «гігієнічної» чистки в Любліні та Освенцимі**. Тих, кого підозрювали у співпраці з УПА, відправляли до концентраційного табору в Явожно, створеного вже після війни на місці філії нацистського табору Аушвіц. У комуністичній Польщі це був табір праці першої категорії,

де утримували найнебезпечніших злочинців. Сюди потрапили 3870 осіб, зокрема 700 жінок, 27 греко-католицьких і православних священників. За час функціонування концтабору (травень 1947 – січень 1949) загинуло понад 160 в'язнів.

На нових землях створювали умови для денационалізації й асиміляції депортованих.

Офіційно операція «Вісла» закінчилася 28 липня 1947 року, однак переселення тривало в серпні, вересні й навіть у жовтні 1947-го. Окремі особи, тимчасово затримані або розлучені з рідними, приїздили на нове місце мешкання ще в січні 1948 року. Останньою групою переселенців були 32 родини, переміщені між січнем–квітнем 1950 року з повіту Новий Торг до Щецинського воєводства. Це були сім'ї, які не одержали дозволу на перебування в прикордонній смузі, переважно змішані подружжя.

Останній судовий процес над упівцем у Польщі закінчився в березні 1961 року, коли було засуджено командира УПА Івана Шпонтака на псевдо «Залізник», заарештованого в Словаччині й переданого Польщі. Оскільки смертна кара була замінена на довічне ув'язнення, а згодом – на двадцятип'ятирічний термін, Іван Шпонтак звільнився з-під варті 1981 року.

Операція «Вісла» мала унеможливити відновлення україно-польського конфлікту часів Другої світової війни. Польський і радянський уряди намагалися створити моноетнічні та монокультурні спільноти, аби уникнути суперечок за територію та зробити «лінію Керзона» не тільки адміністративним кордоном, а й лінією штучного етнічного розмежування українців і поляків – для того, щоб у майбутньому Львів завжди лишався українським містом, а Хелм і Жешув – польськими.

 Керівники КПРС і радянського уряду біля труни Йосипа Сталіна в Колонному залі Будинку союзів. 6 березня 1953 року (фото з умисно пошкодженим обличчям Лаврентія Берія).

9 березня 1953 року з урочистими промовами на похоронах Сталіна виступили ті, хто сподівався невдовзі обійняти найвищі посади: Георгій Маленков, Лаврентій Берія та В'ячеслав Молотов.

Тоталітарна пропаганда десятиліттями формувала культ особи великого батька і вчителя народів — Сталіна. Він вів народ у світле майбутнє, а після закінчення Другої світової війни ще й здобув славу геніального стратега, завдяки якому СРСР виборов перемогу. Унаслідок такої агітаційно-пропагандистської роботи значна частина населення була шокована смертю Сталіна, розгублена і щиро пригнічена «народним горем».

Виявом масового психозу, який властивий усім тоталітарним формам управління масами, став момент прощання з тілом вождя. До Колонної зали Будинку союзів у Кремлі, де містилася домовина з тілом, почали масово з'їжджатися делегації з республік і регіонів. Забальзамоване тіло перенесли до Мавзолею Леніна. Під час похорону 9 березня на Трубній площі сталася страшна тиснява. Дані про те, скільки в ній загинуло людей, засекретили, і тому фігурують числа від кількох сотень до кількох тисяч.

Інакше відреагували бранці ГУЛАГу. Вони з ентузіазмом чекали цієї новини, сподіваючись на зміну свого становища після смерті «червоного тирана». Наглядчі перехоплювали повідомлення ув'язнених: «Вусань відкинув хвоста», «Вусатий, нарешті, надів дерев'яний бушлат. Чекай амністії!».

У ГУЛАГ потрапляли два види «зеків»¹³: кримінальники й політичні. У 1920-х роках табори були потрібні для утримування політичних опонентів більшовиків. З утвердженням Сталіна при владі ситуація змінилася: виникла потреба в індустріалізації країни. Щоб показати швидкі успіхи нової влади, розпочали великі будівельні проєкти по всьому Союзу. Першим масовим будівництвом, де використовували працю в'язнів, став Біломорканал (1931–1933). Його досвід показав очевидні переваги праці ув'язнених: якщо працівникам не платити за роботу, то весь проєкт обходиться дешевше. Цим принципом радянська держава керувалася протягом наступних тридцяти років.

 В'язні в ГУЛАГу.

Новий імпульс система ГУЛАГу отримала 1939 року. Зі входження СРСР у Другу світову війну в систему ГУЛАГу потрапила значна кількість людей із приєднаних територій Західної України, Західної Білорусі, Північної Буковини та Бессарабії, а 1940 року – з країн Балтії.

Президія Верховної Ради СРСР 1943 року ввела новий вид покарання – каторжні роботи, які поширювалися на «фашистських вбивць, зрадників, пособників окупантів» і «націоналістів». Засуджених утримували в спеціальних в'язницях і трудових таборах.

¹³ Жаргонне слово «зек» значить «в'язень», пішло з Белбалтагу. Під час будівництва Біломорканалу в'язням на роботу нашивали літери «з/к», що означало «заклученный каналармеец» (рос.).

1958–1965 років група створила неймовірний доробок фільмів, зокрема «На останньому подиху», «Зазі в метро», «Подвійний поворот ключа» та ін. Французьке кіно «нової хвилі» в першу чергу мало бути інтелектуальним твором, а не розважальним дозвіллям. Але «новій хвилі» вдавалось і розважити теж.

Італійські фільми були менш витонченими, але набули популярності в багатьох країнах, зокрема в СРСР і країнах соцтабору. Софі Лорен стала зіркою в СРСР після виходу фільму «Розлучення по-італійськи».

В умовах «залізної завіси» до СРСР потрапляло не так багато закордонного кіно – у першу чергу це були **трофейні фільми**. З 1959 року основним джерелом іноземного кіно став Московський міжнародний кінофестиваль.

В українському кінематографі наприкінці 1960-х років виникло унікальне явище: **українське поетичне кіно**. Замість соціалістичного реалізму воно було наповнене емоційно забарвленими сценами, яскравими образами, колоритними персонажами, етнографічними мотивами. Першим таким фільмом стали «Тіні забутих предків» Сергія Параджанова, позначені мистецьким поглядом графіка Георгія Якутовича.

Сергій Параджанов

Український і вірменський кінорежисер. Міжнародне визнання прийшло до Параджанова після екранізації 1964 року повісті Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків». Фільм здобув 39 міжнародних нагород, 28 призів на кінофестивалях (із них – 24 гран-прі) у 21 країні. Параджанову надсилали вітання режисери Федеріко Фелліні, Мікеланджело Антоніоні, Акіра Куросава, Анджей Вайда.

У 1965–1968 роках Параджанов разом з іншими діячами української науки і культури виступав проти переслідування дисидентів, вимагав відкритих судових процесів, справедливого розгляду справ. Коли загроза арешту нависла над ним самим, був змушений виїхати до Вірменії. 1971 року повернувся до Києва.

1973 року Параджанова заарештували й засудили до п'ятирічного ув'язнення за гомосексуальні зв'язки, хоч у звинувачувальному вирокі

були ще й статті «за порнографію», «за український націоналізм» і «за спекуляцію». Параджанову дали п'ять років колонії суворого режиму. Ув'язнення він відбував у Лук'янівській тюрмі і в колонії в Алчевську.

Для ув'язненого Параджанова Мікеланджело Антоніоні, Федеріко Фелліні і Тоніно Гуерра зібрали 40 000 доларів. Гроші передали в «Союзкіно» з проханням поліпшити умови перебування в'язня в таборі, але в цьому було відмовлено.

В ув'язненні Параджанову за станом здоров'я час від часу давали молоко чи кефір, пляшки з якими в той час закривали кришками з фольги. Коли в Параджанова забрали олівці й заборонили малювати, він почав збирати ці кришки, пресував їх у медальйони і цвяхом чи ложкою робив на медальйонах карбування. Одного разу він надіслав ці рельєфи італійському письменнику, поету, сценаристу Тоніно Гуеррі.

Гуерра відлив медальйони у сріблі й подарував своєму другові Федеріко Фелліні, який запропонував зробити з них приз для фестивалю його рідного міста Ріміні. Приз назвали «Амаркорд», що діалектом Ріміні означає «Я пам'ятаю» — так називався один із фільмів Фелліні. «Амаркорд» отримали Марчелло Мастоїанні, Софі Лорен і Мілош Форман.

Завдяки міжнародній кампанії протесту (звернення підписали Франсуа Трюффо, Жан-Люк Годар, Федеріко Фелліні, Лукіно Вісконті, Роберто